

موانع پیام‌رسانی دینی در دو حوزه‌ی مجرا و دریافت از منظر قرآن کریم با تأکید بر منظومه فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

احمد زرنگار^۱

تاریخ دریافت: ۹۶/۳/۶

مرتضی مطهری^۲

تاریخ پذیرش: ۹۷/۳/۹

چکیده

قرن حاضر، یعنی قرن انفجار اطلاعات، عصری است که دانش ارتباطات از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار گردیده و بدون تردید باید به موازات پرداختن به عناصر و ارکان اصلی الگوهای ارتباطی و آنچه این فرآیند را تسهیل می‌نماید، به موانع موجود و آنچه در این مسیر ممکن است اختلال ایجاد نماید، توجه نمود. این موانع ممکن است هر یک از عناصر سه‌گانه منبع، مجرا و دریافت را دچار آسیب و چالش جدی نماید. اما در موضوع ارتباط دینی جامع‌ترین مرجع آسیب‌شناسی ارتباطات انسانی، کتاب نورانی قرآن کریم است که علاوه بر ارائه شاخص‌های یک ارتباط موفق با مضامین متعالی، به موانع موجود در هر سه حوزه پرداخته است. از آنجا که جمهوری اسلامی به عنوان یک حاکمیت دینی در آستانه چهلمین سالگرد پیروزی خود قرار دارد، توجه به مبانی قرآنی درباره ارتباط موفق و بازنگری سیاست‌های فرهنگی در عرصه داخلی و خارجی آن هم با مدل قرآنی بسیار ضرورت دارد. از این رو در این پژوهش با تأکید بر این موارد به بررسی موانع در دو حوزه‌ی مجرا و دریافت پیام دینی پرداخته‌ایم.

zarnegar1370@gmail.com

۱. عضو هیأت علمی دانشگاه صدا و سیما (نویسنده مسئول)

tasneem.tehran@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری ارتباطات دانشگاه اردبیل

واژگان کلیدی: قرآن، پیام‌رسانی، موانع پیام‌رسانی، کانال (مجرای تبادل پیام)، پارازیت (نویز و نوفه)، ارتباط‌گر دینی، جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

از ابتدای پیدایش انسان بر روی زمین، ارتباط به روش‌های گوناگونی در جریان بوده به صورتی که انسان بدون ارتباط معنا نداشته و برای رشد و بالندگی خود ناچار است با عناصر گوناگون موجود در عرصه‌ی زندگی و محیط اطراف خویش ارتباط و تعامل برقرار نماید. یکی از این عناصر، دین و شاخص‌های معنوی است که انسان باید برای رشد و شکوفایی فردی و اجتماعی خود با این عناصر ارتباط سازنده برقرار نماید. از سوی دیگر بر رسانه‌ها و ارتباط‌گران دینی فرض است که با همه انسان‌ها به نوعی ارتباط برقرار نموده و پیام دین را به آن‌ها ابلاغ نمایند. زیرا از دیدگاه شریعت مقدس اسلام هدف و رسالت اولیه‌ی ارتباط‌گر دینی جز ابلاغ و رساندن پیام نیست (خندان، ۱۳۷۴: ۳۳) ابلاغ به منظور بسط آگاهی مخاطب و فراهم نمودن بستر لازم برای سعادت و کامیابی همه بشریت است. از آنجا که یکی از کارکردهای اصولی دین ارتباطات اجتماعی است و غرض شارع مقدس پیام‌رسانی به همه‌ی بشریت است، رساندن پیام ممکن است با موانعی مواجه گردد. این موانع احتمالی عارض بر هر یک از سه حوزه فرستنده، کانال و گیرنده می‌گردد و رساندن پیام را مختل می‌نماید. در صورتی می‌توان به هدایت دست یافت که حجاب‌ها و پرده‌های جهل و غفلت و گناه کنار زده شود و درون‌ها پاک و پالوده گردد (طالقانی، ۱۳۸۱، ج ۱، ۷۶).

عموم ارتباط‌گران و به خصوص ارتباط‌گران دینی به این موضوع مهم پرداخته و در این اندیشه هستند که چگونه می‌شود این موانع و پارازیت‌ها را حذف و یا اینکه اثر آن‌ها را به حداقل رساند. زیرا کمتر فضای تبادل پیامی دیده می‌شود که عاری از هر گونه آلودگی باشد.

برای پی بردن به این مطلب شایسته است که به متون دینی اسلامی یعنی آیات و روایات معصومین (علیهم‌السلام) رجعت نماییم به جهت آنکه معتقدیم که این متون جوابگوی تمام نیازهای مادی و معنوی بشریت است. در بررسی‌های اولیه نظاره‌گر ظرفیت‌های بسیار وسیعی در این متون و بخصوص معجزه‌ی بزرگ پیامبر اکرم (ص) هستیم و آن را پایه این تحقیق قرار دادیم. قرآن کریم در کنار ذکر پارازیت‌های منبع و فرستنده و مجرای و کانال و دریافت و گیرنده، به راهکارهای مقابله با این پارازیت‌ها پرداخته است. ما از پارازیت منبع به دو جهت صرف‌نظر می‌کنیم اولاً: چون پایه تحقیق مصحف شریف است و مأمور ابلاغ وحی الهی و آیات شریفه وجود نازنین و مقدس پیامبر رحمت

(ص) بوده به جهت برخورداری از مقام والای عصمت از هر گونه خطا و لغزش و کاستی مصون بوده و ثانیاً: ذکر آن موجب طولانی شدن این مبحث می‌گردد. اما به عنوان نمونه که این موانع در حوزه فرستنده هم جریان داشته، می‌توانیم به آیات ۲۵ تا ۲۸ سوره طه اشاره کنیم که حضرت موسی (ع) از خداوند می‌خواهند که خداوند گره از زبانشان بگشاید و کلامشان را برای مخاطبین قابل فهم نماید «وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي».

در اهمیت این موضوع همین بس که بسیاری از آیات شریفه‌ی قرآن به آن پرداخته و به آن توجه نموده است که پیام دینی باید به نحو مطلوبی ارسال گردد. که در فردای قیامت حجت بر همه تمام باشد و کسی نتواند مدعی شود که پیام دین به من ابلاغ نشده و من به آن جاهل هستم.

نکته قابل توجه اینکه به موجب آیه‌ی شریفه «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا و صَابِرُوا و رَابِطُوا» (۲۰۰ آل عمران) امر به ایجاد ارتباط شده‌ایم (زرنگار، ۱۳۹۱: ۱۹) و نکته دیگر اینکه به موجب آیه ۱۱۱ سوره آل عمران «لَنْ يَضُرُّكُمْ إِلَّا أَذَىٌ...» زخم‌زبان یکی از موانع ایجاد ارتباط مطلوب در حوزه مجرا است که نشانگر آن است که پارازیت مجرا از چه اهمیتی برخوردار است. لذا مهم‌ترین هدف شناخت عوامل اختلال دو حوزه مجرا و دریافت و راه‌های مقابله با آن در قرآن مجید و ایجاد یک ارتباط موفق در راستای رسالتی است که رسانه و یا ارتباط‌گر دینی در جامعه دارد، که همانا عبارت است از هدایت و رهنمون‌سازی انسان‌ها به راه سعادت و ارتقای سطح بینش و آگاهی مخاطب. لازمه‌ی این بحث پرداختن به پارازیت‌های مجرا است و اینکه آلودگی کانال چگونه تحقق می‌یابد؟ و موانع دریافت در گیرنده چه مواردی است؟ و اینکه چگونه می‌توان آلودگی‌های مجرا را بر طرف نمود یا موانع را در گیرنده بی‌اثر یا کم اثر کرد؟

ارتباط‌گر دینی و رسانه‌ی در طراز جمهوری اسلامی باید به موانع احتمالی و راه‌های مقابله با آن توجه کامل داشته باشد تا بتواند در امر پیام‌رسانی موفق‌تر عمل نماید.

مک لوهان معتقد است که رسانه خود پیام است و رسانه می‌تواند بر نگرش انسان‌ها تأثیر بگذارد و آن را تغییر دهد (رستگار، ۱۳۸۸: ۲۶۳ و ۲۶۴) این نظریه در مجرا به کمک ما می‌آید. گرچه ممکن است این ایراد وارد باشد که این نظریه سر از جبریت درمی‌آورد اما قابل تأمل و بررسی است. شنن و ویوور در نظریه ریاضی ارتباطات (گیل دیوید، بریجت آدامز، ۱۳۸۴: ۲۷۵) به اختلالات مجرا پرداخته‌اند. گرچه نظریه آن‌ها در ارتباطات فیزیکی و بخصوص تلفن است اما عناصر اختلال در پیام‌رسانی قابل تسری به ارتباطات انسانی است و اینکه این اختلالات ممکن است ناشی از منشأهای متفاوتی همچون عوامل محیطی و انسانی باشد. که از جمله عوامل انسانی، مخالفت مخاطبین به جهت

نو بودن مطلب است که نظریه اشاعه و نوآوری (سورین تانکار، ص ۲۲۳) راجرز و شومیکر به مدد ما می‌آید. این سه نظریه چارچوب نظری این نوشتار را تشکیل می‌دهد. اگر چه چنانچه قبلاً هم متذکر شدیم ممکن است این سه نظریه ماهیتاً با هم قابل جمع نباشند اما به نظر می‌رسد تعارض آن‌ها در حدی نیست که نتوان آن‌ها را تلفیق نمود و به یک الگوی جدیدی رسید.

نکته دیگر اینکه در مورد مجرا دیدگاه‌های موسع و مُضَبِّقی وجود دارد که بعضی آن را در حد ارتباطات فیزیکی تقلیل داده‌اند. اما به نظر می‌رسد این موضوع قابل توسعه است و ما در این تحقیق فضای تبادل پیام را که بسیار گسترده است، مجرا تلقی می‌کنیم.

عناصر اختلال در دو حوزه مجرا و دریافت و راهکارهای مقابله با آن

بخش اول: عوامل اختلال آفرین در مجرای ارتباط دینی

اساساً مجرای ارتباط دینی و اختلال در آن نوعاً از ناحیه معارضین صورت می‌گرفته و به دلیل آنکه پیام‌رسانی در عصر نبی مکرم اسلام (ص) غالباً چهره در چهره و فضای تبادل پیام، مجرا تلقی می‌گردد آن‌ها به خیال خود با به‌کارگیری این موانع فرستنده را نزد مخاطب بی‌اعتبار و او را از استواری ساقط می‌کنند تا مخاطب هدف دیگر پیام دینی را پذیرا نباشد.

۱- تیپ‌شناسی معارضین

معارضین پیام‌های نبی مکرم اسلام (ص) در صدر اسلام در چند گروه عمده خلاصه می‌گردند. کفار، مشرکین، اهل کتاب و منافقین. این گروه‌ها هر یک، از دو روش عمومی و اختصاصی بهره می‌بردند.

۲- سنخ‌شناسی ابزار اختلال

هر یک از گروه‌های معارض که پیام دینی به نحوی با منافع آن‌ها در اصطکاک بوده به دو گونه و از دو سری ابزار که عبارت‌اند از ابزارهای عمومی و ابزارهای اختصاصی به مقابله با این پیام‌ها می‌پرداختند و چهره فرستنده را در نزد مخاطبین مخدوش می‌نمودند.

۲-۱ ابزارها و روش‌های عمومی

۲-۱-۱ تکذیب: القای این مطلب که فرستنده نعوذ بالله دروغگو بوده و به او نسبت دروغ می‌دادند (راغب، ص ۷۰۵). تکذیب اولین روش عمومی معارضین است. عامل کفار در آیه ۱۱ سوره مائده ذکر

شده «و الذین کفروا و کذبوا بآیاتنا اولئک اصحاب الجحیم» عامل مشرکین ذیل آیه ۱۵۰ سوره انعام آمده «..... و لا تتبع أهواء الذین کذبوا بآیاتنا و الذین لا یؤمنون بالآخره...» عامل اهل کتاب در آیه ۷۰ سوره مائده که می فرماید: «.... جاء هم رسول بما لا تهوی أنفسهم فریقاً کذبوا...».

۲-۱-۲ افتراء: تهمت زدن به فرستنده از ابزارهای مشترک است که آن را در عامل های چهارگانه می آوریم یکی از عناوین مهم در افتراء، افتراء به خداوند و افتراء به انبیاء الهی و پیامبر اکرم (ص) (هاشمی رفسنجانی، ج ۳، ص ۲۹۹) عامل کفار در آیه ۹۳ سوره انعام آمده «و من اظلم ممن افتری علی الله کذباً او قال أوحی الی و لم یوح الیه...» و عامل مشرکین در آیه ۱۴۰ سوره انعام «.... و حرّموا مارزقهم الله افتراءً علی الله قد ضلّوا...» و عامل منافقین در آیه ۱۱ سوره نور «إن الذین جاءوا بالافک عصبه منکم...» و عامل اهل کتاب در ذیل آیه سوره آل عمران «.... و غرهم فی دینهم ما کانوا یفترون» آمده است.

۳-۱-۲ انکار: نپذیرفتن همراه با عناد از دیگر روش های عمومی است که عامل کفار در آیه ۴۷ سوره عنکبوت «... و من هولاء من یؤمن به و ما یجحد بآیاتنا الا الکافرون» و عامل مشرکین در آیات ۳۴ و ۳۵ و ۳۶ سوره دخان «إن هولاء لیقولون- إن هی الا موتتنا الاولى و ما نحن بمنشرین- فأتوا بآیاتنا إن کتتم صادقین» و منافقین در آیه ۱۴۰ سوره نساء «قد نزل علیکم فی الکتاب أن اذا سمعتم آیات الله یکفر بها و یستهزأ بها...» و اهل کتاب در آیه ۱۱۰ سوره مائده «.... و اذا کففت بنی اسرائیل عنک إذ جئتهم بالبینات فقال الذین کفروا منهم إن هذا الأسحرمین» ذکر شده است.

۴-۱-۲ استهزاء: تمسخر با هدف تحقیر فرستنده در نزد مخاطبین (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۸، ج ۱ ص ۶۰) از دیگر روش های عمومی است که عامل کفار در آیه ۱۰ سوره انعام «.... و لقد استهزی برسل من قبلک فحاق بالذین سخروا منهم ما کانوا به یستهزون» و مشرکین در آیه ۹ سوره علق «الذی ینهی عبداً اذا صلی» و عامل منافقین در آیه ۱۴ سوره بقره «و اذا لقوا الذین آمنوا قالوا آمنوا و اذا خلّوا الی شیاطینهم قالوا إنا معکم انما نحن مستهزءون» و اهل کتاب در آیه ۴۶ سوره نساء «.... و اسمع غیر مسمع و راعناً لیا بالستهم و طعناً فی الدین و لوانهم قالوا سمعنا و أطعنا...» به آن اشاره شده است.

۵-۱-۲ زخم زبان: سخنان گزنده برای آزار دادن فرستنده و مخاطبین از دیگر ابزارهاست که عامل کفار طبق آیه ۱۸۶ سوره آل عمران «.... و من الذین اشروکوا اذی کثیراً و إن تصبروا و تتقوا فان ذلک من عزم الامور» و عامل منافقین در آیه ۷۲ سوره نساء «.... قد أنعم الله علی إذ لم أکن معهم شهیداً» و اهل کتاب در همان آیه ۱۸۶ سوره آل عمران بهره می گیرند.

۶-۱-۲ جدل: مجادله کردن با فرستنده از ابزارهای مشترکی است که عامل کفار طبق آیه ۵۶ سوره

غافر «إن الذین یجادلون فی آیات الله بغير سلطان...» و مشرکین طبق آیه ۵۸ سوره زخرف «و قالوا ألهتنا خیر أم هو ما ضربوه إلا جلداً...» و اهل کتاب طبق آیه ۱۳۹ بقره «قل أتحاجوننا فی الله و هو ربنا...» به آن متوسل می‌شوند.

۷-۱-۲ تخریب فرستنده: متهم کردن فرستنده به اموری که دور از شأن والای اوست، از ابزارها و روش‌های عمومی است که در مورد عامل کفار، آیه ۶۶ سوره اعراف «قال الملاء الذین کفروا من قومه إنا لنراک فی سفاهه و إنا لنظنک من الکاذبین» (طوسی، ۱۴۲۰، ق، ج ۴، ص ۴۴۲) و مشرکین آیه ۴۷ سوره اسراء «نحن اعلم بما یستعمون به اذ یستمعون الیک و اذ هم نجوی اذ یقول الظالمون إن تتبعون إلا رجلاً مسحوراً» و اهل کتاب در آیه ۱۱۰ سوره مائده «.....» و اذ کففت بنی اسرائیل عنک اذ جثتهم بالبینات فقال الذین کفروا منهم إن هذا الأسحرمین» اشاره دارد.

۸-۱-۲ تهدید و ارعاب و ایجاد وحشت و برهم زدن امنیت روانی جامعه: از این روش عمومی کفار طبق آیه ۸۸ سوره اعراف «قال الملاء الذین استکبروا من قومه لنخرجنک یا شعیب و الذین آمنوا معک...» منافقین طبق آیه ۱۷۳ سوره آل عمران «الذین قال لهم الناس إن الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم فزادهم ایماناً...» اشاره نموده است.

۹-۱-۲ رویگردانی و اعراض از حق: پشت کردن به حق و نپذیرفتن آن به منظور خدشه‌دار کردن فرستنده از ابزارهای مشترکی است که برای اختلال مجرا، معارضین از آن بهره سوء می‌برند. کفار طبق آیه ۴ سوره انعام «و ما تأتیهم من آیه من آیات ربهم الا کانوا عنها معرضین» و مشرکین طبق آیه ۵۵ سوره فرقان «و یعبدون من دون الله ما لا ینفعهم و لا یضرهم...» و منافقین طبق آیه ۱۲۷ سوره توبه «و اذا ما انزلت سوره نظر بعضهم الی بعض هل یراکم من أحد ثم انصرفوا...» و اهل کتاب طبق آیه ۲۳ سوره آل عمران «الم تر الی الذین اوتوا نصیباً من الکتاب یدعون الی الکتاب الله لیحکم بینهم ثم یتولی فریق منهم و هم معرضون» متوسل به این روش می‌شدند.

۱۰-۱-۲ موانع راه خیر شدن: (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ق، ج ۱، ص ۴۷۷) جلوگیری از سعادت دیگران و مشارکت دادن دیگران در ضلالتی که گرفتار آن هستند از ابزارهای مشترکی است که برای اختلال در مجرا معارضین از آن بهره می‌برند. به این مطلب آیات ۱۶۷ سوره نساء «إن الذین کفروا و صدوا عن سبیل الله قد ضلوا ضلالاً بعیداً» عامل کفار و در آیه ۶۱ سوره نساء «و اذا قیل لهم تعالوا الی ما أنزل الله و الی الرسول رأیت المنافقین یصدون عنک صدوداً» عامل منافقین و در آیه ۹۹ سوره آل عمران «قل یا اهل الکتاب لم تصدون عن سبیل الله من آمن تبغونها...» به عامل اهل کتاب، اشاره دارد.

۱۱-۱-۲ **بهبانه جویی و احتجاج به باطل:** بهانه گیری، درخواست های جاهلانه، احتجاج کردن به دلایل باطل؛ دیگر روش مشترک است. به این عنصر آیه ۱۵ سوره یونس «و اذا تتلى عليهم آياتنا بينات قال الذين لا يرجون لقاءنا ائت بقرآن غير هذا...» عامل کفار تقاضای قرآنی دیگر می کردند غیر از این قرآنی که نازل شده و آیه ۱۳۳ سوره طه «و قالوا لولا يأتينا بأية من ربه اولم تأتهم بينه ما فى الصحف الاولى» عامل مشرکین تقاضای معجزه می کردند و در آیه ۱۱ سوره فتح «سيقول لك المخلفون من الاعراب شغلنا اموالنا و اهلونا...» عامل منافقین عذر تراشی می کردند که زن و فرزند و اموال باعث سرپیچی و تمرد ماست و آن چیز را دلیل و برهان خود می دانستند (مهیار رضا، ۱۴۲۰ق: ۲۰) و موارد دیگر.

۱۲-۱-۲ **نابودی منبع و حذف فیزیکی:** معارضین برای ایجاد اختلال در مجرا، از آخرین حربه که در دستور کار داشتند و عبارت بود از حذف منبع، بهره می بردند و تصمیم می گرفتند یا او را به قتل رسانند یا وادار به مهاجرت (نفی بلد) نمایند به این ابزار آیه ۶۸ سوره انبیاء «قالوا حرقوه و انصروا الهتکم ان کتتم فاعلین» (ابن عجبیه، ۱۴۱۹ ق، ج ۳، ص ۴۷۶) کفار ابراهیم را درون آتش انداختند و آیه ۷۴ سوره توبه «..... و لقد قالوا کلمه الکفر و کفروا بعد اسلامهم و هموا بما لم ینالوا...» منافقین به آنچه خواستند نرسیدند و آن کشتن پیامبر بود. و آیه ۱۵۵ سوره نساء «فبما نقضهم ميثاقهم و کفرهم بأيات الله و قتلهم الانبياء بغير حق...» عامل اهل کتاب، اشاره می نماید.

۲-۲ روش های اختصاصی

کفار: هر یک از گروه های معارض برای اختلال در مجرا از روش های اختصاصی متنوعی بهره برداری می نمایند. دعوت به زشتی ها، مصادره به مطلوب و برداشت های گزینشی، آوردن سوگند دروغ، نافرمانی، ایجاد خفقان و جلوگیری از آزاداندیشی، پیمان شکنی، خلق خدایان دروغین و ... که برای جلوگیری از طولانی شدن مطلب به ذکر دو نمونه اکتفا می شود.

دعوت به زشتی: در آیه ۲۷ سوره نساء آمده است که «و الله يريد أن يتوب عليكم و يريد الذين يتبعون الشهوات أن تميلوا ميلا عظيماً» کافران می خواهند از شما که همچون خودشان به مسیر انحرافی میل پیدا کنید و گمراه شوید. میل عدول از وسط به یک طرف است (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۳۲۵).

مصادره به مطلوب و برداشت گزینشی: آیه ۱۵۰ سوره نساء می فرماید «إن الذين يكفرون بالله و رسله و يريدون أن يفرقوا بين الله و رسله و يقولون نؤمن ببعض و نكفر ببعض...».

مشرکین: روش های اختصاصی این گروه همچون مکر و فریب، بهره برداری سوء از امان های

دینی و معنوی، تطمیع به مطامع دنیوی، نقل افسانه در مقابل جذابیت‌های ذاتی پیام‌های قرآنی، تمسک به جبریت و موارد دیگر که برای نمونه به دو مورد اشاره می‌کنیم.

تمسک به جبریت: اینکه بسیاری از امور خارج از اراده ماست و ما ناچار به ارتکاب آن‌ها از جمله گناه هستیم از مواردی است که مشرکین برای آلوده کردن مجرای تبادل پیام دینی، بهره سوء می‌برند. آیه ۳۵ سوره نحل می‌فرماید «و قال الذین اشركوا لولاء الله ما عبدنا من دونه من شیء...». بت پرستی مشرکین به آن جهت است که خدا خواسته و این چیزی جز جبر نیست (شیبانی، ۱۴۱۳ ق، ج ۳، ص ۲۰۳).

بهره‌برداری سوء از شاخص‌های معنوی و دینی: آیه ۹۶ سوره طه «قال بصرت بما لم يبصروا به فقبضت قبضه من اثر الرسول فنبذتها و كذلك سولت لی نفسی» (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۳۹۹) از امور مقدس به جهت زیبایی نزد انسان‌ها، در جهت نیل به اهداف خود سوء استفاده می‌نمایند.

منافقین: منافقین از روش‌های اختصاصی زیادی همچون فریبکاری، مکر و نیرنگ و پوشاندن و کتمان حق و القای شبهه و ایجاد تزلزل در مبانی اعتقادی و سوگند دروغ و رفتار دوگانه و انتشار اخبار جعلی و ساختگی و ترویج دنیاگرایی و فتنه‌گری و دسیسه علیه فرستنده و واژگون نشان دادن حقایق و نافرمانی و گسترش آن و ایجاد اختلاف و پراکندگی و تلاش برای تغییر کلام الهی و موارد دیگر بهره می‌برند که تنها به دو مورد اشاره می‌شود.

فریبکاری و مکر و نیرنگ: آیات ۸ و ۹ سوره بقره «و من الناس من یقول آمنا بالله و بالیوم الآخر و ما هم بمؤمنین - یخادعون الله و الذین آمنوا و ما یخدعون الا انفسهم و ما یشعرون» فکر می‌کنند که خدا را فریب می‌دهند در حالی که خود را فریب داده‌اند (مصطفوی، ج ۳، ص ۲۸).

فتنه‌گری و دسیسه علیه فرستنده: آیه ۴۸ سوره توبه می‌فرماید «لقد ابتغوا الفتنه من قبل و قلبوا لک الامور حتی جاء الحق و ظهر امر الله و هم کارهون» منافقان که دوازده نفر بودند در جنگ تبوک شب عقبه راه را بر پیامبر بستند و به آن حضرت سوء قصد کردند (واعظ زاده، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۵۵۰).

اهل کتاب: اهل کتاب نیز از روش‌های اختصاصی همچون تحریف و تغییر در کلام الهی و کتمان حقایق (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۲، ص ۵۰۸) و اختلاف‌افکنی و مخالفت‌های علنی با فرستنده و ایجاد انحراف و درخواست‌های جاهلانه و غلو و بزرگ‌نمایی در نمادهای معنوی، پیمان‌شکنی و تمرد و پیروی از گمراهان و برداشت‌های گزینشی، بهره سوء می‌برند که به دو نمونه اشاره می‌شود.

دوگانگی در رفتار: آیه ۶۱ سوره نساء می‌فرماید «و اذا جاء کم قالوا آمنا و قد دخلوا بالکفر و قد خرجوا به و الله اعلم بما کانوا یکتُمون» به شما می‌گویند ایمان آورده‌ایم در حالی که با کفر وارد

شده‌اند و با کفر خارج.

غلو و بزرگ‌نمایی در شاخصه‌ای دینی: آیه ۱۷۱ سوره نساء می‌فرماید «یا اهل الكتاب لا تغلوا فی دینکم و لا تقولوا علی الله الا الحق...» (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق، ج ۴، ص ۴۴۶) غلو نکنید مسیح پسر خدا نیست. به این وسیله مجرای تبادل پیام را آلوده ننمایید.

بخش دوم: عوامل اختلال ناشی از دریافت‌کننده در فرآیند ارتباط دینی

برای بررسی این حوزه نیز لازم است تیپ‌های گوناگون که مخاطب پیام دینی هستند مشخص گردند و باید دید که در هر یک از گروه‌های دریافت‌کننده چه موانعی وجود دارد که در دریافت، اختلال ایجاد می‌نماید.

۱- تیپ‌شناسی دریافت در فرآیند ارتباط دینی

مخاطبین پیام دینی اعم از معارضین و کسانی که با دین عنادی ندارند و آمده‌اند که پیام دین را بشنوند و با مصالح خود بسنجند در این گروه قرار می‌گیرند که عبارت‌اند از کفار، مشرکین، منافقین، اهل کتاب و توده مردم.

۱-۱ موانع دریافت در میان کفار

موانعی که در کفار نهادینه شده و مانع از دریافت پیام دینی می‌گردد این چنین در قرآن ذکر شده، ختم قلب: خداوند بر دل کفار به سبب کفرشان تاریکی نهاده (داور پناه، ۱۳۷۵: ج ۱۲، ۱۰۷) غشاوه سمع و بصر، کوری و کوری و گنگی، به دنبال بهانه بودن و بهانه‌یابی، قساوت و سنگدلی، ابتلا به فسق و انجام کارهای ناپسند، پیروی از هوای نفس، غفلت و بی‌خبری، جهل و نادانی، سفاهت، پیروی از عقاید گذشتگان، زینت داده شدن زندگی دنیا، دل بیمار، چشم دوبین، ترس واهی، عدم دریافت و درک صحیح، شک و تردید، پیروی از ظن و گمان باطل، تزیین اعمال، جمود، تنگی سینه، بی‌بصیرتی، فرافکنی، توهم توطئه، فال بد زدن، غرور و تکبر و خودبزرگ‌بینی، گمراه بودن و ضلالت، یأس و ناامیدی، دل‌بستگی به دنیا و زیورهای آن. قرآن کریم به همه انسان‌ها هشدار می‌دهد که اگر غرق امور مادی باشید، جان پاک خود را در طبیعت دفن کرده و خسران می‌بینید (جواد آملی، ۱۳۸۳: ۳۶۵) و هم و خیال باطل، نداشتن باور، غیرت و عصبیت‌های جاهلانه، آمال و آرزوهای دنیوی، لجاجت، شقاوت، فخرفروشی، بی‌خردی، غضب برخاسته از انکار، عدم تفکر و تدبیر، ظلمت درونی، تنفر از حق، بی‌تفاوتی، ناسپاسی و کفران، فراموشی نام و یاد پروردگار، بخل، عدم ترس از آخرت و ده‌ها مورد دیگر که برای نمونه به دو مورد اشاره می‌کنیم:

شقاوت: ضدالسعيد (مهيار رضا، ۱۴۲۰: ۸۱) بدبختی باطنی نمی‌گذارد کافر پذیرای پیام دینی باشد. آیه ۱۵ و ۱۶ سوره لیل در این مورد می‌فرماید «لا یصلاها إلا الأثقی - الذی کذب و تولی» دل بیمار: خداوند در آیه ۷ سوره آل عمران می‌فرماید «..... فأما الذین فی قلوبهم زیغ فیتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة و ابتغاء تاویله و ما یعلم تاویله الا الله...» آن‌ها اصحاب و دوستان منافقین هستند که در قلوبشان انحراف است و در دل بیماری دارند و به دنبال متشابهات اند تا فتنه‌انگیزی کنند (داور پناه، ج ۵، ص ۹۴).

۲-۱ موانع دریافت مشرکین

قرآن موارد متعددی را به عنوان مانع ذکر می‌نماید همچون غشای سمع و بصر، قلب در حجاب، جهل، خرافات‌گرایی و پیروی از گمان‌های باطل، تمسک به جبریت، سنت و تفکرات پیشینیان، نفوذناپذیری، چشمان نابینا و گوش‌های ناشنوا، شک و تردید، ناسپاسی و کفران نعمت، تزین اعمال، عدم شناخت و معرفت، پیروی و اطاعت از هوای نفس، فرافکنی، شرک عملی، استبعاد برانگیخته شدن رسولی از میان انسان‌ها، خرسند بودن به عقاید و دانش باطل خود، بزرگ آمدن ترک پرستش‌بُتان، عدم التزام به یافته‌های علمی خود، بدگمانی به خداوند و وعده‌های الهی و گمراهی که به دو نمونه می‌پردازیم.

عدم التزام به یافته‌های علمی خود: مشرک می‌داند که خداوند او را خلق کرده اما چون دانش برای او نه تنها معرفت و نورانیت نمی‌آورد بلکه نمی‌گذارد پیام دین را بپذیرد. خداوند در آیه ۸۷ سوره زخرف می‌فرماید «و لئن سألتهم مَن خلقهم لیقولن الله فأنی یؤفکون...» به بدهات می‌دانند که بت‌هایشان آنان را نیافریده‌اند (ستوده، ۱۳۶۰، ج ۲۲، ص ۲۷۹).

تزین اعمال: شیطان اعمال مشرکین را در نزد خودشان زیبا جلوه می‌دهد و این مسئله سبب می‌گردد که مانع پذیرش پیام دینی در آن‌ها شود. خداوند در آیه ۲۴ سوره نمل می‌فرماید «وجدتها و قومها یسجدون للشمس من دون الله و زین لهم الشیطان اعمالهم فصدهم عن السبیل فهم لا یهدون» (بیضاوی، ۱۴۱۸ ق، ج ۴، ص ۱۵۶).

۳-۱ موانع دریافت در منافقین

مواردی همچون جهل و نادانی، توجیه و فریبکاری، غرور و تکبر و خودپسندی، بهانه‌جویی و سرپیچی، عدم ایمان و برداشت‌گزینشی، کفر باطنی و ضلالت، حسد و بخل‌ورزی، کوری و کری و گنگی، عدم تعقل و تفکر، بیمارزدلی، شک و تردید، غفلت و فراموشی یاد خدا، تزلزل و عدم ثبات،

ختم قلب، پیروی از هوای نفس، پیروی از شیطان و خوردن فریب او، بدگمانی به خداوند، روح نفاق و دورویی، اندیشه و گمان باطل و دروغگویی، احاطه شدن توسط شیطان (مکارم شیرازی، ۱۳۵۳، ج ۸، ص ۱۵۹). ترس و وحشت از مسلمانان، فسق، حرص و طمع نسبت به دنیا موانعی هستند که در قرآن آمده است و در این مجال به دو نمونه اکتفا می‌گردد.

روح نفاق و دورویی

اساساً منافقین انسان‌هایی هستند که گرفتار تعدد شخصیت‌اند و در هر موضعی رنگی دارند. خداوند در آیه ۷۷ سوره توبه می‌فرماید «فأعقبهم نفاقاً فی قلوبهم الی یوم یلقونہ بما أخلفوا الله ما وعدوه و بما کانوا یكذبون» طبرسی در وجه این تسمیه می‌گوید: منافق به سوی مؤمن، با ایمان خارج می‌شود و به سوی کافر با کفر (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۵، ص ۲۳).

ختم قلب

منافق نمی‌تواند پیام دین را بپذیرد زیرا بر دل او مهر نهاده شده خداوند در آیه ۲۴ سوره محمد (ص) می‌فرماید «أفلا یتذکرون القرآن أم علی قلوب أقفالها».

۴-۱ موانع دریافت در میان اهل کتاب

موانعی همچون پایبندی به خیالات و اوهام، آرزوهای دور و دراز، حسد، دنیاطلبی و حرص و آز نسبت به مطامع دنیوی، جمود و ثبات بر عقاید باطل خود، عدم فهم، بخل‌ورزی، ضلالت و گمراهی و دعوت دیگران به گمراهی، ختم قلب، دل‌های سخت و بیمار، شائیت‌سازی کاذب، ترس و عدم توکل، عدم ایمان، فسق و خروج از حق، چشمان نابینا و گوش‌های ناشنوا، تزئین اعمال نکوهیده توسط شیطان، بهانه‌جویی و درخواست‌های جاهلانه، شک و تردید و بدگمانی، یأس و ناامیدی، مواردی است که قرآن متذکر آن شده است برای نمونه به دو مورد اشاره می‌شود.

شک و تردید و بدگمانی: خداوند در مورد اهل کتاب در آیه ۱۱۰ سوره هود می‌فرماید «و لقد آتینا موسی الکتاب فأختلف فیه و لو لا کلمه سبقت من ربک لفضی بینهم و انهم لفی شک منه مریب» اعطی موسی الکتاب یعنی التورات وان قومه اختلفوا فیه یعنی فی صحته الکتاب الذی انزل الیه (ابن هائم، ۱۴۲۳، ق، ج ۶، ص ۷۴).

جمود و ثبات بر عقاید باطل خود: خداوند در آیه ۱۴۵ سوره بقره در مورد یهودیان می‌فرماید این‌ها افرادی لجوج و عنودند و هر کاری کنی از قبله‌ی تو پیروی نمی‌کنند ای پیامبر رحمت «ولئن

اتیت الذین اوتوا الكتاب بکل آیه ما تبعوا قبلتک و ما أنت بتابع قبلتهم...» آن‌ها نیز آنچنان در عقیده خود متعصبند که هیچ یک از آن‌ها پیرو قبله دیگری نیست (بابایی، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۱۳۳).

۴۷

دو ضلع علم علی-پژوهی

مطالعات

قدرت نرم

احمد زرنگار، مرضی مطهری

موانع پیام‌رسانی دینی در دوره‌ی مجرا و دریافت از منظر قرآن کریم با تأکید بر منظومه فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

۱-۵ توده مردم:

موانع موجود در میان مخاطبین قرآن که معارض نیستند و تحت عنوان کلی الناس یا اکثر الناس قرار گرفته‌اند عبارت‌اند از وسوسه‌های شیطانی، جهل، توجیه‌گری و مصادره به مطلوب، دنیاطلبی و گرایش به زینت‌های مادی دنیا، دوستی و همنشینی با کافران و ستمگران، پیروی از اهل کتاب و کفار، تزلزل و بی‌ثباتی، غرور و تکبر و خودپسندی، هیبت کفر و ترس از آن، باطل‌گرایی و تمایل به آن، سست ایمانی، بی‌تقوایی، دوستی و اطاعت از شیطان، آمال و آرزوها، گمان باطل و اوهام و خیالات، بازیچه قرار دادن دین و آخرت، مسحور نمادهای کفر و شرک شدن، سنگین آمدن اطاعت از حق، عبرت نگرفتن، عدم آگاهی و جهل، از یاد بردن نام و یاد خدا، بی‌خردی، غفلت، خودباوری کاذب، مستی به شهوات حیوانی، عدم تفکر در اصل خلقت، ناسپاسی و کفران نعمت، بی‌تابی و شتاب‌زدگی، کوری و کوری و گنگی، یأس و ناامیدی، ترس از عقوبت و هلاکت، ارتکاب اعمال ناپسند، ظرفیت کم وجودی، بی‌عقلی، حرص و طمع‌کاری، پیروی از خواهش‌های نفسانی، تیرگی قلب و محرومیت از شناخت، سرخوشی و شادمانی مفرط، احساس استغنا و بی‌نیازی، حُب مال، تکاثر طلبی و مفاخرت به آن، که در اینجا به دو نمونه اشاره می‌شود.

مسحور نمادهای کفر و شرک شدن: خداوند در آیات ۱۱۵ و ۱۱۶ سوره اعراف می‌فرماید هنگامی که ساحران جادو کردند مردم وحشت کردند و نزدشان بسیار بزرگ آمد «قالوا یا موسی اما ان تلقی واما ان نکون نحن ملقین قال القوا فلما القوا سحروا اعین الناس و استر هبوهم و جاءوا بسحر عظیم» ای اخافوهم (سبزواری نجفی، ۱۴۱۹ ق: ۱۶۹).

باطل‌گرایی و تمایل به آن: خداوند در آیه ۶۰ سوره نساء می‌فرماید با آنکه به آن‌ها گفته‌ایم به باطل میل پیدا نکنند اما باز هم میل به طاغوت و باطل را دارند «الم تر الی الذین یزعمون أنهم آمنوا بما أنزل الیک و ما أنزل من قبلک یریدون أن یتحاکموا الی الطاغوت و قد أمروا أن یکفروا به...» ضمیر به مفرد و مرجعش طاغوت است (طیب، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۱۹).

بخش سوم: راهکاری‌های قرآنی برای خنثی نمودن پارازیت ناشی از مجرا

نکته‌ای که وجود دارد اینکه در قرآن در بسیاری از موارد همزمان که به منبع اختلال و اینکه منشأ آن مجرا یا دریافت است، اشاره می‌کند بلافاصله در همان آیه یا آیات بعد به راه مقابله با آن نیز اشاره

می‌نماید. مطلب بعد اینکه این بحث نو بوده و ظرایف فراوانی در آن وجود دارد لذا این مطالب نیاز به پرورش دارد. برای اختصار ناچاریم که پس از ذکر منابع اختلالی مجرا، راهکارهای مقابله با پارازیت مجرا را هم به صورت کلی بیاوریم. چه شایسته است که کسانی که بضاعت علمی دارند و با این عرصه آشنا می‌باشند وارد این مقوله شده و به نکات بدیع و شگفت‌آوری از این منبع لایزال الهی دست یافته و آن را در اختیار گردانندگان رسانه در جمهوری اسلامی قرار داده و با تهاجم دشمن به مقابله پردازند. به طور مختصر موانع و اختلالات مجرا با این عناوین کلی خنثی می‌گردند.

مباهله آیه ۶۱ آل‌عمران، اخذ به مشترکات ۱۱ و ۱۲ ابراهیم، روشنگری و تبیین و آگاهی بخشی ۷۳ و ۱۷۵ آل‌عمران، ثبات و پایداری و عدم سستی و صبر و استقامت ۱۲۶ نحل، هویت بخشی ۱۳۹ آل‌عمران، استواری در ایمان ۱۳۹ آل‌عمران، رویگردانی و اعراض از کفار و منافقین ۹۵ و ۹۶ توبه، پند و اندرز ۱۲۴ انعام، توکل ۸۱ نساء، گذشت و رفتار نیکو ۴۷ مریم، دعا ۲۵ مائده، تقویت ایمان ۱۰۵ مائده، رهاسازی ۴۵ طور، انذار ۲۴ سوره انشقاق، بیان مأموریت ۲۳ احقاف، برائت‌جویی از اتهامات ۶۷ و ۶۸ و ۶۹ اعراف، یکتاپرستی ۷۰ و ۷۱ اعراف، اعراض از سنت غلط گذشتگان ۷۰ و ۷۱ اعراف، رد درخواست‌های جاهلانه ۸۸ و ۸۹ اعراف، تسلیم رضای خدا شدن ۱۲۶ اعراف، یادآوری و مرور تاریخ ۷۴ مریم، پناه بردن به خدا ۶۸ و ۶۹ حج، یاد و نام خدا ۴۱ و ۴۲ و ۴۳ احزاب، حرکت در چارچوب وحی الهی ۱۵ یونس، بهره‌گیری از استدلال و برهان ۵۰ و ۵۱ سوره اسراء، تحدی ۱۳ و ۱۴ هود، توجه دادن به حق و حقیقت ۱۷ سوره رعد، اصلاحگری ۸۸ هود، توبه در صورت ارتکاب اشتباه و ترک اولی ۷۷ فرقان، مقابله به مثل ۳۱ طور، نظرسنجی و دعوت افکار عمومی ۵۹ طه، ذکر مصادیق ۵ و ۶ و ۷ حج، استمداد از خداوند ۱۱۸ و ۱۶۹ شعراء، به چالش کشیدن افکار معارض ۱۱ سوره صافات، واکنش منفی ۱۳ نور، سخن حق با بیان نیکو ۳۳ فرقان، افشاگری ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ شعراء، دعوت به تفکر و تعقل ۴۶ سبا، آوردن معجزه و امر خارق عادت ۳۲ و ۳۳ شعراء، نفی اوهام و باورهای غلط ۴۰ تا ۴۳ قلم، مطالبه دلیل و شاهد ۱۹ زخرف، تحقق عذاب ۷ تغابن و موارد بسیار دیگری از که مجرای پیام دینی با این عناصر از آلودگی پاک می‌گردد، آیات مذکور صرفاً به عنوان نمونه ذکر شده و آیات فراوانی دیگری برای هر مورد استخراج شده است. به چند مورد اشاره مختصری می‌شود.

تبیین و آگاهی بخشی: خداوند در آیه ۷۳ آل‌عمران می‌فرماید «ولا تومنوا لامن تبع دینکم قل ان الهدی هدی الله ...» و جز به کسی که از آیین شما پیروی می‌کند (واقعاً) ایمان نیاورید بگو هدایت الهی است و این توطئه شما در برابر آن بی‌اثر است. آگاهی بخشی یکی از مهم‌ترین راه‌های

خشی‌سازی پارازیت‌ها است در این آیه می‌بینیم که یهودیان به جاسوسان خود می‌گویند که ایمان ظاهری بیاورید در روزها و شب‌ها به همان کفر باطنی باشید (فیض کاشانی، ۱۴۱۸ ق، ج ۳، ص ۲۴۸).

هویت دادن: خداوند در آیه ۱۳۹ آل‌عمران می‌فرماید سست نشوید و غمگین نگردید و شما برترید اگر ایمان داشته باشید «ولا تهنوا و لا تحزنوا و انتم الاعلون...» هویت دادن به مخاطب که او دارای چه شأن و جایگاهی است راهی است برای تقویت باورهای او و اینکه در تلاطم حوادث خود را نبازد. ابن عباس می‌گوید روز احد که مسلمین شکست خوردند پس از دعای پیامبر این آیه نازل شد و در این میان عده‌ای از تیراندازان مسلمان بازگشته از کوه بالا رفتند و مشرکان را به تیر گرفته فراری دادند (ذکاتوی، ۱۳۸۳: ۶۹).

پند و اندرز: دیگر از راه‌های مقابله با اختلال پند دادن مخاطب و آگاه کردن او به عاقبت شوم کار خود است. خداوند در ذیل آیه ۱۲۴ سوره انعام می‌فرماید به زودی کسانی که مرتکب گناه شدند و مردم را از راه حق منصرف ساختند در مقابل مکر و فریب و نیرنگی که می‌کردند گرفتار حقارت در پیشگاه خدا و عذاب شدید خواهند شد «... سیصیب الذین اجرمو صغار عند الله و عذاب شدید بما كانوا یمکرون».

اعراض از سنت غلط گذشتگان: رویگردانی از سنت‌های اشتباه گذشتگان و روشن نمودن آثار سوء آن و اینکه عقل حکم می‌نماید که نباید از رویه پدران به طور مطلق پیروی نمود، از دیگر راه‌های مقابله با عوامل اختلال است خداوند در آیات ۷۰ و ۷۱ سوره اعراف می‌فرماید آیا با من در مورد نام‌هایی مجادله می‌کنید که شما و پدرانتان به عنوان معبود و خدا بر بت‌ها گذارده‌اید در حالی که خداوند هیچ دلیلی درباره آن نازل نکرده است... «...اتجادلوننی فی اسماء سمیتموها انتم و اباوکم ما نزل الله بها من سلطان...».

بخش چهارم: راهکارهای قرآن برای خشی نمودن پارازیت ناشی از دریافت

راه‌های بر طرف سازی موانع دریافت‌کنندگان به تفکیک تیپ‌های مختلف در قرآن مذکور است که ذکر هر مانع در تیپ به‌خصوص و راه مقابله با آن مانع بحث بسیار دامنه‌دار و جالبی است که اندیشمندان می‌توانند وارد آن شده و به آن بپردازند. اینجا صرفاً راه بر طرف سازی به صورت کلی در تمام تیپ‌های مخاطب ذکر می‌شود آن هم به صورت اشاره و ذکر شمارگان آیات برای نمونه.

تعقل ۶۲ یس، استعانت از خداوند ۲۲ قصص، بازنگری در عملکرد ۵۵ تا ۷۳ بقره، ثبات و پایداری و صبر و استقامت ۱۵۳ بقره، یا دو نام خدا ۹۷ و ۹۹ حجر، دعا و نیایش ۲۶ و ۲۸ نوح، صداقت ۱۶ و ۱۷ آل‌عمران، تقوا و پرهیزگاری ۱۵۵ انعام، توکل ۵۵ غافر، مطالعه تاریخ و سرنوشت

گذشتگان (عبرت) ۶۹ نمل، استغفار و طلب آمرزش ۱۹۳ آل عمران، ترک همنشینی با مخالفین ۶۸ انعام، اطاعت از فرامین الهی ۱۵۵ انعام، یاد مرگ ۱۸۰ اعراف، توبه و بازگشت به پروردگار ۴ تحریم، پرسشگری از اندیشمندان ۹۴ یونس، بصیرت یابی ۱۰۱ یونس، اقامه نماز و عبادات ۹۷ تا ۹۹ حجر که چگونه انجام مناسک باعث بر طرف شدن موانع دریافت می‌گردد، عبرت‌پذیری ۷ و ۸ شعراء، دل‌ن بستن به مخالفین ۱۵ و ۱۶ تغابن، مطیع و تسلیم حق بودن ۱۵ و ۱۶ تغابن و موارد دیگر که برای نمونه به چند مورد اشاره می‌گردد.

ثبات و پایداری و صبر و استقامت: خداوند در آیه ۱۵۳ سوره بقره می‌فرماید ای افرادی که ایمان آورده‌اید از صبر و استقامت و نماز کمک بگیرید زیرا خداوند با صابران است «...استعینوا بالصبر و الصلاه...» فی امر دینکم و عبادتکم و طاعتکم لله و اجتناب معاصیه و فی مصائبکم (بلاغی نجفی، ۱۴۲۰ ق، ج ۱، ص ۱۴۰) یاری جستن از نماز و پایداری کردن یکی از راه‌های مقابله با موانع است.

مطالعه تاریخ و سرنوشت گذشتگان: برای مقابله با موانع موجود که در انسان رسوخ پیدا کرده و مانع پذیرش پیام دینی می‌شود مطالعه تاریخ و سرنوشت ملل گذشته کمک شایانی می‌تواند بنماید خداوند در آیه ۶۹ سوره نمل می‌فرماید بگو در روی زمین سیر کنید و ببینید عاقبت کار مجرمان به کجا رسید «... سیروا فی الارض فانظروا کیف کان عاقبه المجرمین» فانظروا یعنی فاعتبروا (سمرقندی، ۱۴۰۰ ق، ج ۲، ص ۵۹۱).

تعقل: استمداد از عقل و اندیشه و به‌کارگیری خرد می‌تواند بسیاری از موانع موجود پذیرش پیام دینی را برطرف سازد. خداوند در آیه ۶۲ سوره یاسین می‌فرماید او گروه زیادی از شما را گمراه کرد آیا اندیشه نکردید؟ «و لقد اضل منکم جبلا کثیرا اقلم تکنونوا تعقلون» این گروه فراوان اگر خرد را ره توشه کار خود می‌کردند هرگز فریب شیطان را نمی‌خوردند یعنی لقد اغوی منکم ابلیس خلقا کثیرا فکفروا (اندلسی، ۱۴۲۰ ق، ج ۹ ص ۷۵).

یاد و نام خداوند: در سوره اعراف آیه ۱۷۹ پس از آن که به یکسری از موانع موجود اشاره می‌فرماید در آیه ۱۸۰ همان سوره یکی از راهکارهای مقابله با موانع پذیرش پیام دینی را ذکر خدا و خواندن خداوند به اسماء زیبایش می‌داند. و برای خدا نام‌های نیک است خدا را به آن نام‌ها بخوانید «والله الاسماء الحسنی فادعوه بها...».

بخش پنجم: آموزه‌هایی برای نظام جمهوری اسلامی

جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک نظام سیاسی دارای منظومه فکری متأثر از مکتب اسلام طراحی و بنا شده است. با نگاهی به اندیشه‌های امام خمینی (ره) به عنوان بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران و تلاش فکری و نظری ایشان در قبل از انقلاب در باب حکومت اسلامی و تدوین نظریه ولایت فقیه، از یک سو نشانگر ورود آموزه‌های دینی در شکل‌گیری جمهوری اسلامی ایران است و از سوی دیگر با پیروزی انقلاب اسلامی و ورود تجربه‌های جدید در سیاست عملی و بهره‌گیری از رویکردهای متعارف در جهان، نظام اسلامی در ایران به باروری بهتری دست یافت. اکنون که در آستانه چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب هستیم باید در خصوص ارتباطات جمهوری اسلامی ایران و انتقال پیام انقلاب تجدید نظر کنیم و آسیب‌ها و موانع موجود را شناسایی نموده و زمینه‌های ارتقای انتقال پیام را بهبود بخشیم. قرآن به عنوان اصلی‌ترین منبع الهام‌بخش در مکتب اسلام و تأکید نظام جمهوری اسلامی ایران در این خصوص در کنار منبع ارزشمند دیگر یعنی معارف ناب اهل بیت (ع) می‌تواند معیار و میزان و ملاک مطلوبی برای ارتقا و بهبود مسیر ارتباطی پیام انقلاب به دیگر کشورها باشد. از این رو آنچه که در بالا اشاره شد موانع پیام‌رسانی دینی در دو حوزه مجرا و دریافت از منظر قرآن کریم بود که می‌تواند مبنای سیاست‌گذاران فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دهه پنجم انقلاب قرار گیرد.

در واقع جمهوری اسلامی ایران در عرصه سیاست‌گذاری فرهنگی داخلی و خارجی خویش نیازمند بهره‌گیری از آموزه‌های قرآنی است. اینکه گفتمان انقلاب اسلامی در عرصه داخلی و در بین نسل جوان نتوانسته فراگیر و به صورت جامع نهادینه گردد و شاهد گسست نسلی هستیم، می‌تواند ناشی از عناصر اختلال در دو حوزه مجرا و دریافت باشد. آنچه در زمان پیامبر اکرم (ص) مشاهده می‌شود، تماماً متفاوت از وضعیت موجود است. امکانات ارتباطی گسترده امروزه در برابر فقدان امکانات عصر پیامبر از یک سو و ارتقای سطح بینش و آگاهی جامعه امروز نسبت به جامعه مدینه النبی همگی نشان از تفاوت امروز با صدر اسلام دارد، اما استقبال فراگیر دین اسلام در آن دوره و چالش‌های جدی در برابر ترویج گفتمان انقلاب اسلامی در دوره حاضر نشان از اختلال جدی در دریافت پیام را نمایان می‌سازد.

آنچه که با تأمل در آیات نورانی قرآن کریم به آن پی‌می‌بریم نشان از لایه‌ای بودن سطح پیام‌رسانی در جامعه است. اینکه پیامبر به خوبی به تیپ‌شناسی معارضان فراروی خود پرداخت و با شناسایی ابزار اختلال به اتخاذ سیاست‌های راهبردی در خنثی‌سازی اختلال اقدام می‌نمود، نشان از دوراندیشی

آن حضرت است. در حالی که در زمان حاضر ما هیچ گونه تقسیم‌بندی تخصصی و جامع در برابر این سنخ‌شناسی اختلال نداریم و به همین جهت با تمرکز کانونی دشمن در برابر خود به ضعف بیشتر فرهنگی نزدیک می‌شویم.

از سوی دیگر در فرآیندهای ارتباطی دینی نیازمند تیپ‌شناسی دریافت‌ها هستیم. اینکه جامعه مخاطب ما چگونه می‌اندیشد؟ آیا همانند دهه ۵۰ و ۶۰ شمسی فکر می‌کند؟ آیا آموزه‌های انقلابی در او جریان دارد، آن چنانکه در پیام‌های قرآنی برای نکتہ بسیار تأکید می‌شود. شما به نوع ارتباط‌گیری جعفر بن ابی‌طالب در حبشه در برابر شاه حبشی بنگرید آنچه که می‌تواند به انتقال مؤثر پیام مسلمانان و تسهیل دریافت آن توسط شاه حبشه منجر گردد، مضامین بلند سوره مریم در باب اعتقادات جامعه مسیحی است و از این رو آنچه که اتفاق می‌افتد در جهت منافع مسلمانان است. در حالی که در حال حاضر جمهوری اسلامی ایران با خلأ سیاست‌گذاری فرهنگی صحیح حتی در بین همسایگان خود همچون تاجیکستان و کشورهای عربی جنوبی مواجه است.

بنابراین سیاست‌گذاران فرهنگی می‌باید با تأکید بر منبع الهام‌بخش قرآن به بازنگری در سیاست‌های ارتباط دینی متمرکز شوند و با شالوده‌شکنی در انتقال پیام در عرصه داخلی و خارجی، زمینه‌های مشروعیت‌زایی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران را ارتقا بخشند.

نتیجه‌گیری

مقوله اختلال در پیام‌های دینی دارای اهمیت فراوانی است که باید به آن پرداخته شود. بهترین مرجع این آسیب‌شناسی متون دینی، دین مقدس اسلام است که به طور جامع در هر سه حوزه و عنصر اصلی تبادل پیام با نکات بدیع و ظریفی ورود کرده و به راستی ظرفیت‌های ژرف و عظیمی در این متون موجود است. قرآن برای هر سه حوزه عناصر و عوامل رفع موانع را نیز متذکر شده و همان‌گونه که در آیات مختلف از لحاظ مکی و مدنی بودن یا زمان و مکان خاص و اقتضائات موردی مانعی ذکر شده با تفاوت در منشأ و شرایط خاص، راه مقابله هم متناسب ذکر گردیده که البته این مطلب قابل تأمل و پیگیری است زیرا که لطایف و دقایقی در آیات شریفه موجود است که حوصله آن از ظرفیت یک کتاب یا مقاله خارج است. اما به طور اشاره این که منابع اختلال مورد اهتمام قانون‌گذار اسلام است و مغفول واقع نگردیده و موضوعی با اهمیت است و اینکه موانع به تفکیک مجرا و دریافت در تیپ‌های مختلف ذکر شده و راه مقابله با آن آمده است. موانع دریافت هم در گروه‌های مختلف به تفکیک بررسی و راه خنثی‌سازی آن موانع هم ذکر شده است. بنابراین سیاست‌گذاران فرهنگی باید با تأکید بر منبع الهام‌بخش قرآن به بازنگری در سیاست‌های ارتباط دینی متمرکز شوند و با شالوده

شکنی در انتقال پیام در عرصه داخلی و خارجی، زمینه‌های مشروعیت‌زایی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران را ارتقا بخشند.

پیشنهاد می‌گردد که رسانه ملی و ارتباط‌گران دینی پس از توجه کامل به رسالت‌های یک رسانه در جامعه دینی و آنچه که بستر لازم و مطلوب‌تر تبادل پیام دینی را فراهم می‌آورد، به عوامل اختلال در هر سه حوزه فرستنده، کانال و گیرنده هم دقت نمایند تا پیام به نحو مطلوبی ارسال و دریافت گردد.

منابع و مأخذ:

- قرآن کریم (۱۳۷۸)، ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی، چاپخانه امیر المومنین .
- ابن عجبیه، احمد بن محمد (۱۴۱۹ ق)، البحر المدید فی تفسیر القرآن المجید، قاهره: ناشر دکتر حسن عباس زکی چاپ اول.
- ابن منظور محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق)، لسان العرب، بیروت: دارصادر، چاپ سوم.
- ابن هائم، شهاب‌الدین احمد بن محمد (۱۴۲۳ ق)، تبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار الغرب الاسلامی، چاپ اول.
- اندلسی، ابوحنیان محمد بن یوسف (۱۴۲۰ ق)، البحرالمحیط فی التفسیر، بیروت: دارالفکر، تحقیق صدقی محمد جمیل، ، چاپ دوم.
- بابایی، احمدعلی (۱۳۸۲)، برگزیده تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سیزدهم.
- بلاغی نجفی، محمدجواد (۱۴۲۰ ق)، الاء الرحمن فی تفسیر القرآن، قم: بنیاد بعثت، چاپ اول.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۸)، انوارالتنزیل و اسرار التاویل، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳)، تفسیر موضوعی قرآن، نشر اسراء.
- خندان، محسن (۱۳۷۴)، تبلیغ اسلامی و دانش ارتباطات اجتماعی، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
- خوبی، سید ابولقاسم (۱۳۸۴)، البیان فی تفسیر القرآن، قم: دارالتقلین، چاپ اول.
- داور پناه، ابوالفضل (۱۳۷۵)، انوار العرفان فی تفسیر القرآن، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (ع).
- ذکاوتی قراگزلو، علیرضا (۱۳۸۳)، اسباب النزول ، ترجمه ذکاوتی، تهران: نشر نی، چاپ اول.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲)، المفردات فی غریب القرآن، دمشق: دار العلم، دار الشامیه.
- رستگار، ایرج (۱۳۸۸)، مبانی ارتباطات (انسانی جمعی)، تهران: انتشارات مبنای خرد، چاپ اول.
- زرنگار، احمد (۱۳۹۱)، مبانی ارتباطات اجتماعی از منظر قرآنی، تهران: انتشارات دانشکده صدا و

- سیما، چاپ اول.
- سبزواری نجفی، محمد بن حبیب‌الله (۱۴۱۹ق)، ارشاد الازهان الی تفسیر القرآن، بیروت: دار التعارف للمطبوعات چاپ اول.
- ستوده، رضا (۱۳۶۰)، ترجمه مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات فراهانی، چاپ اول.
- سمرقندی، نصر بن محمد بن احمد (۱۴۰۰ق)، بحرالعلوم، بیروت: دارالفکر، چاپ سوم.
- سورین، تانکارد، ورنر جی و جیمز دبلیو (۱۳۸۸)، نظریه‌های ارتباطات، ترجمه دکتر علیرضا دهقان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شیبانی، محمد بن حسن (۱۴۱۳ق)، نهج البیان عن کشف معانی القرآن، تهران: بنیاد دائره‌المعارف الاسلامی، چاپ اول.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۸۱)، پرتویی از قرآن، شرکت سهامی انتشار.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴)، ترجمه تفسیر المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵)، مجمع البحرين، تهران: کتاب‌فروشی مرتضوی، چاپ سوم.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۰)، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، چاپ اول.
- طیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸)، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات اسلام، چاپ دوم.
- فراهیدی، خلیل ابن احمد (۱۴۱۰ق)، کتاب العین، قم: انتشارات هجرت، چاپ دوم.
- فیض کاشانی، ملامحسن (۱۴۱۸ق)، الاصفی فی تفسیر القرآن، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۱)، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم.
- گیل، دیوید و بریجت آدامز (۱۳۸۴)، الفبای ارتباطات، ترجمه رامین کریمیان و همکاران، تهران: دفتر مطالعات توسعه و رسانه‌ها.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۰)، التحقیق فی کلمات قرآن کریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۵۳)، تفسیر نمونه، قم: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- مهیار رضا (۱۴۲۰ق)، فرهنگ ابجدی عربی فارسی، دارالکتب الاسلامیه.
- واعظ زاده خراسانی، تحقیق (۱۳۷۷)، ترجمه تفسیر جوامع الجامع، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ دوم.
- هاشمی رفسنجانی، علی اکبر (۱۳۸۸)، تفسیر راهنما، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- هاشمی رفسنجانی، علی اکبر (۱۳۸۸)، فرهنگ قرآن، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.